

UOT: 821.512.162(091)

Lalə Ələkbərova *

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR YARADICILIĞINDA FÜZULİ ƏNƏNƏLƏRİ

Xülasə

Klassik ənənələr ümumi ədəbiyyatın səsini təşkil edir. Qəzələ gəlincə isə o, ən geniş yayılmış lirik janrdır. Bədii ədəbiyyatın milli və səciyyəvi tipoloji xüsusiyyət və janrları var.

Şəhriyar yaradıcılığının əsasını klassik ədəbiyyat və şifahi xalq ədəbiyyatı təşkil edir. O, klassik Şərq ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi, Nizami, Hafiz, Sədi, Füzuli və digər klassiklərin ənənələrinə uyğun olaraq qəzəllər yazmışdır. Onların arasında “Əzim şairimiz Füzuli” şeiri mühüm rol oynamış və Füzulinin Şəhriyar yaradıcılığındakı əhəmiyyətini göstərir. Məqalənin klassik ənənələrin müasir ədəbiyyatda öyrənilməsi baxımından praktiki əhəmiyyəti var.

Açar sözlər: klassik, sənətkar, bədii irs, dəyər, peyğəmbər

FUZULI TRADITIONS IN MAHAMMADHUSEYN SHAHRIYAR'S CREATIVITY

Summary

Classical literature is the basis of the general literature. As for the ghazal, it is one of the most widely used forms of lyric genre. Artistic literature has both national and typical typological features and genres.

The basis of Shahriyar's creative work is connected with classical literature and folk art. He, as a representative of classical Eastern literature, wrote ghazals in the traditions of Nizami, Hafiz, Saadi, Fizuli and other classics. Among them, the poem "My poet Fuzuli" also plays an important role and shows the significance of Fizuli in the work of Shahriyar. The article is also of practical importance in terms of learning the contemporary literature of classical literature.

Key words: classical, artist, artistic heritage, value, prophet

ТРАДИЦИИ ФИЗУЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ МОХАММАДХУСЕЙНА ШАХРИЯРА

Резюме

Классическая литература является основой общей литературы. Что касается газели, то это одна из наиболее широко используемых форм лирического жанра. Художественная литература имеет как национальные, так и типичные типологические особенности и жанры.

Основа творчества Шахрияра связана с классической литературой и народным творчеством. Он, как представитель классической восточной литературы, писал газели в традициях Низами, Хафиза, Саади, Физули и других классиков. Среди них стихотворение «Мой поэт Физули» также играет важную роль и говорит о значении Физули в творчестве Шахрияра. Статья также имеет практическое значение с точки зрения изучения влияния классической литературы на современную литературу.

Ключевые слова: классическая, поэт, художественное наследие, ценность, пророк

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. E-mail: elekberova.lale@mail.ru

Giriş. Məqalənin əsas mahiyyəti Məhəmmədhüseyn Şəhriyar yaradıcılığı ilə Füzuli yaradıcılığının kəsişən və kəsişməyən məqamlarını yeni prizmadan elm müstəvisinə çıxarmaqdır.

Klassik dönm ədəbiyyatı ümumədəbiyyatın özülüdür. Qəzələ gəlincə isə, o lirik janrın ən çox işlənən və yayılan formalarındandır.

Bədii ədəbiyyatın həm milli, həm də ümumi tipoloji xüsusiyyətləri və janrları vardır. ...Amma elə janrlar da var ki, onlar bir xalqdan başqa xalqa keçib milliləşmişdir. Muxəmməs, müsəddəs, müsəlləm ərəb poeziyasından, hekayə, roman, dram janrları Avropa xalqları ədəbiyyatından götürülmüşdür. Avropa yazıçıları da Şərq yazıçılarından janrlar götürüb işlətmişlər. Şərq ədəbiyyatı üçün qəzəl tipik janrdırsa, Avropa ədəbiyyatında sonet və s. janrlar daha geniş yayılmışdır [1, s.3].

Klassik Şərq ədəbiyyatında Nizami, Hafiz, Sədi, Füzuli və başqa klassiklər qəzəl yazmış və bu ənənə özünü eyni şəkildə Əliğa Vahid yaradıcılığında da tapmışdır. Klassik şairlərin ən yaxşı qəzəllərində dərin mənə və ən yüksək şeiriyat vardır [2, s.39].

Qəzəl Şərq musiqisi ilə, xüsusən muğamlarla möhkəm bağlıdır [2, s.38].

Ənənəyə sadıq qalan Məhəmmədhüseyn Şəhriyar da klassik şeirin, qəzəlin keşiyində durur və ona yüksək qiymət verərək “Kəlisa namazı” şeirini yazır. Bu haqda kitabın tərtibçisi Ə.Fərdi yazır: “Bu qəzəl, klassik şeirin və qəzəlin əleyhinə çıxan şairlərə xitabən yazılmışdır. O, məharət və gözəlliklə isbat edir ki, qəzəl dövrü heç də qurtarmaz...”

*... Bu gözəllik ki, cahanda sənə vermiş Tanrı,
Hər qədər naz eləsən, eylə ki, az eyləmişən [3, s.88].*

*... Mən “Əşirən” oxusam pəncə “İraq” üstə gəzər,
Gözəlim, türk olalı tərki-“Hicaz” eyləmişən [3, 89].*

Şəhriyarın “Getmə tərsa balası” şeirinin də çox maraqlı yazılma səbəbi vardır: Seyid Əzim Şirvaninin qəzəllərindən iki beyti Ustad Şəhriyarın qüdrətinə əsasən onun anası zümrümə edərmiş və Şəhriyar bu qəzəlin hamısını tapa bilmədiyi üçün qəzəlin bu beytini ustadanə şəkildə istiqbal edir. Şəhriyarın anasından eşitdiyi beyt belə imiş:

*Getmə, tərsa balası, mən də sənə sayə gəlim,
Yapışım damənivə mən də kəlisaya gəlim [3, s.90].*

Şəhriyar o dövrdə geniş yayılmış ənənəyə istinad edərək yuxarıda qeyd etdiyimiz beyt əsasında gözəl bir nəzirə yazır:

*“İzin ver, toy gecəsi mən də sənə dayə gəlim,
Əl qatanda sənə məşşatə təməşayə gəlim.”*

*Sən bu məhtab gecəsi seyrə çıxan bir sərvi ol,
İzn ver, mən də dalınca sürünüb sayə gəlim [3, s.90].*

Şairin yaradıcılığında, düşünürəm ki, önəmli yerlərdən birini “Türkün dili” şeiri tutur:

*Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz,
Ayrı dilə qatsan bu əsil dil əsil olmaz.*

*Öz şeirini farsa, ərəbə qatmasa şair,
Şeiri oxuyanlar, eşidənlər kəsil olmaz,*

*Fars şairi çox sözlərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair pəxil olmaz.*

*Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdir,
Xan yorğanı, – kənd içrə məsəldir, – mitil olmaz [3, s.94].*

Fərdinin dili ilə desək: “Şəhriyar bu şeiri ilə türk dili və ədəbiyyatına, eləcə də Azərbaycan əsalətinə dair öz mövqeyini müəyyənləşdirmişdir” [3, s.95].

Şəhriyarın “Əsli Kərəm” adlı şeirə yazdığı haşiyə əslində iqtibas səciyyəlidir [3, s.115].

Ustad Şəhriyarın şeirlərində bütün millətlərin bir bəşər övladı kimi birləşməsi, bir dil, bir qan qardaşı olması ideyaları yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir:

*... Bu gün gərək bəşər olsun bir millət,
Bir millətə olarmı yüz hökumət?!*

*Bizlər ki, lap bir dil, bir qan qardaş,ıq,
Qardaş qalsın, insanlarıq, yoldaş,ıq... [3, s.44]*

Füzuli yaradıcılığı, məfkurəvi dolğunluq, dil və sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən müxtəlif dövr şairlərinin ilham mənbəyi, maraq obyektı olmuşdur. Bu, özünü Şəhriyar yaradıcılığında, xüsusilə də Füzuliyə yazdığı şeirdə bariz şəkildə göstərir. “Əzim şairimiz Füzuli” şeiri Şəhriyarın Füzuliyə verdiyi ən böyük dəyərdir:

*Türki, farsı, ərəbidə nə fəzail var imiş,
Ki, Füzuli kimi bir şairi-fazil doğulur.
Şərhi sədr ilə səhəif yazılır sinəsinə,
Leylatülqədrə çatır, müşhifi nazil doğulur.
Səfəvinin qılıcı bu qələmə baxdı, dedi:
Gül əfazil yaradaq, yoxsa ərəzil doğurur.
Üç lisanda açılır məktəbi-Quran qapısı,
Bu məkatibdə ərəzildən əfazil doğulur.
Tuşeyi Həccü-ziyarət dolur əxlaqi-Rəsul,
Naz ilə yol uzununu nazlı mənəzil doğulur.
Şəhriyar bu gəmiyə əgləşəli Nuh kimi,
Gör nə tufan qoparır, bax, nə zəlazil doğurur.
Fərdinin xidməti izzətlə qəbul olmalıdır
Mənzilə izzət üçün xadimi-mənzil doğulur [3, s.61].*

Beləliklə, belə qənaətə gəlirik ki, Şəhriyar yaradıcılığı özünü iki istiqamətdə türk və fars dilində yazılmış əsərlərlə yaşamını davam etdirmişdir. Türkdilli yaradıcılığında xalq dilinə yaxınlıq, sadə ifadələrin istifadəsi ilə yanaşı, dərin məna ehtiva edən islami terminlər geniş yer alır. Farsdilli yaradıcılığına gəlinə, zəngin mövzu çalarlarından ibarət olan bir irsdir.

Azərbaycan türkcəsində yaradılmış şeir-söz sənəti tarixində ayrıca yeri olan Seyid Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın bədii yaradıcılığı, yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu. Şəhriyarın türkcə şeirini ayrıca mərhələ kimi qeyd etməyə əsas verən başlıca cəhətlər onun özünəməxsus bədii düşüncə tərzini və xəlqiliyə güclü meyli əsasında formalaşan fərdi üslubudur. Amma şairin daha çox türkcə əsərlərinin özəlliklərindən olan fərdi üslubu kimi orta əsrlər şeiri ənənəsi çərçivəsindəki fəaliyyəti də bir sıra özünəməxsusluqları ilə nəzəri cəlb edir. Onun şeirində klassik ədəbiyyatın ənənələrinə bağlılıq yalnız poetik şəkil və bədii tərtibatda deyil, orta əsrlər fəlsəfi təfəkkür tərzinin, irfani mülə-

hizələrin bədii ifadəsində də özünü göstərir. Şəhriyarın əsərləri real aləmin doğurduğu duyğulardan qaynaqlanan həyat fəlsəfəsi ilə yanaşı, qeyb aləminin həqiqətləri haqqındakı biliklərə bələdliyin poetik ifadəsi ilə də ayrıca dəyər kəsb edir. Şairin türkcə əsərlərində real həyat, yaxud qeyb aləmi ilə bağlı fəlsəfi düşüncələrin bədii ifadəsinə verilən yer eyni səviyyədə deyildir və o daha çox birinciyə üstünlük vermişdir. Ümumiyyətlə, Şəhriyarın “Divani-türki”sində irfana bağlılığını açıq göstərən poetik-fəlsəfi örnəklər farsca divanı ilə müqayisədə azlıq təşkil edir [5, s.26].

Şəhriyar yaradıcılığı XVI əsr şairi dahi Füzulinin yaradıcılığından yetərincə təsirlənmişdir. Bu təsirlənmə özünü üç aspektdə göstərir:

1. Hər iki şairin yaradıcılığında motiv, mövzu və süjetlərin kəşifən məqamları
2. Füzuli yaradıcılığına xas istilah və ifadələrin Şəhriyar yaradıcılığında istifadə dairəsi
3. Şərq poetik sisteminin, özəlliklə də təzminin Şəhriyar yaradıcılığında yeri.

Şəhriyar yaradıcılığının ən önəmli tərəfi poeziyaya yenilik (“şeyri-nou” – yeni şeyir) gətirməklə yanaşı, klassik ənənəyə sadıq qalması, onu mükəmməl bilməsi və keçmişin sənətkarlarından bəhrələnməsidir. Məsiəgə Məmmədlinin “Söz mülkünün Şəhriyarı” adlı məqaləsində bu fikir yetərincə aydın şəkildə öz təzahürünü tapır: “Şəhriyar klassik ənənə və novatorlar” arasında düzgün nisbəti, “etidalı”, “qızıl ortanı” tapmağa və yaradıcılığında gerçəkləşdirməyə nail olmuşdur” [6, s.34].

Şəhriyar lirikası, sözün əsl mənasında, Füzulidən bəhrələnməmişdir. Belə ki, hər iki şair eşqi tərənnüm etməklə yanaşı, yaradıcılığında peyğəmbər – Hz.Məhəmməd sevgisinə də xüsusi yer ayırmışlar. Füzuli peyğəmbərlik zəncirinin son halqası olan Məhəmməd peyğəmbərə (s) şeyir həsr etmişdir. M.Füzulinin məşhur “Su” qəsidəsi mövzulu şeyiri, əsas obrazı baxımından Şəhriyarın “Məhəmmədin qiyamı” şeyiri ilə səsləşir:

*Qılmaq üçün tazə gülzari-nübüvvət rövnaqin,
Möcüzündən eyelmiş izhar səngi-xarə su [7, s.39].*

– qatı daş, Peyğəmbərliyin gül bağçasının parlaqlığını təzələmək üçün (onun) möcüzəsinə görə su çıxartmışdır. Şəhriyarda eyni motiv, onun əsas obrazı aşağıdakı şəkildə səciyyələnir.

*Quranın səmavi səlnaməsində
Peyğəmbərlik möhürü nəqşəsi yazıldı Məhəmmədin [8, s.20-21].*

Hər iki nümunədə Hz.Məhəmmədin möcüzəsi şeyirə gətirilmişdir. Bu da peyğəmbərin ali məqamının göstəricisidir.

Qeyd edəcəyimiz ikinci nümunədə Hz.Məhəmmədin meracından söz açılır.

Klassik ənənəvi mövzular içərisində “Merac”ın yeri əvəzsizdir. Meracın dönəmbədönəm ədəbiyyatda inikası haqqında M.Quliyeva “Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və islami dəyərlər baxımından” kitabında yazır: “Düşünmək olar ki, insanların günahlarının əfvində Merac hədiyyəsi Namazın böyük önəmidir ki, aşıq yaradıcılığı ilə yanaşı, dastanlarda da klassik ənənənin cizgilərini saxlamaqla, xalqın nəbzinə uyğun tərzdə öz əksini tapmışdır” [9, s.188].

M.Füzuli yaradıcılığında klassik ruhda nəzmə çəkilmiş aşağıdakı beyt:

*Sənsən ol bəhri-kəramət kim, şəbi-meracdə,
Şəbnəmi-feyzin yetirmiş sabitü səyyarə su [7, s.39].*

– sən o kəramət dənizisən ki, merac gecəsində feyzinin şeyi sabit ulduzlara və planetlərə su çatdırmışdır – anlamındadır. Şəhriyara gəlinə:

*Rəfrəfə minib göylərə meraca getdi,
Müqəddəslərin sıraya düzülərək, sürudları oldu-salam Məhəmməd(s) [8, s.20-21].*

Göründüyü kimi, hər iki şairin beytlərində merac hadisəsi əksini tapır.

*Bimi-duzax, nari-qəm salmış dili-suzanimə,
Var ümidim əbri-ehsanın sənə ol narə su [7, s.40].*

– cəhənnəm qorxusu yanıq könlümə qəm atəşi salmış, amma o atəşə sənin ehsan (şəfaət) buludunun su səpəcəyindən ümidliyəm.

Bu beytlərdə isə Peyğəmbərimizin(s) şəfaəti qeyd olunur. Belə ki, Hz.Məhəmmədin şəfaəti dedikdə bunlar nəzərdə tutulur:

1- Məqamı Mahmud deyilən şəfaəti ilə, bütün insanları məhşərdə gözləmək əzabından qurtaracaqdır. 2- Şəfaəti ilə, çox insanı hesabsız Cənnətə göndərəcəkdir. 3- Əzab çəkməsi lazım olan möminləri əzabdan qurtaracaqdır. 4- Günahı çox olan möminləri Cəhənnəmdən çıxaracaqdır. 5- Savabı ilə günahı bərabər olub, Əraf deyilən yerdə gözləyənlərin Cənnətə getmələri üçün şəfaət edəcəkdir. 6- Cənnətdə olanların dərəcələrinin yüksəlməsinə şəfaət edəcəkdir. Şəfaət ilə hesabdən qurtardığı 70 min kimsənin hər birinin şəfaətləri ilə də 70 min adam hesabsız Cənnətə girəcəklərdir [10].

Şəhriyar yaradıcılığında bu beyt aşağıdakı şəkildə əks olunmuşdur:

*Onun Allah yanında hörməti təkcə bununla bəs edər ki, məhşər günündə şəfaətindən,
Cəhənnəm odu sənər hörmətindən Məhəmmədin(s) [8, s.20-21].*

Digər nümunədə:

*Seyyidi-növi-bəşər, dəryayi-dürri-istəfa
Kim, səpibdir möcüzəti atəşi-əşrərə su [7, s.39].*

– insanların əfəndisi, seçmə inci dənizi (Hz.Məhəmmədin(s) möcüzələri pislərin atəşinə su səpmiştir.

*Kor dəccalın fitnəsinə uyma, bizimlə ol,
Ki bütün heyvanlar istəyi ilə ram olarlar Məhəmmədin(s) [8, s.20-21].*

Füzuli beytində ümumilikdə mənfi qüvvələrin Peyğəmbərin(s) möcüzələri ilə məğlub ediləcəyi göstərilmişdir, lakin Şəhriyarda isə bu mənfi qüvvənin adı belə qeyd edilir.

Hər iki şair yerin və göyün sahibinin o gözəl adlarını da öz yaradıcılıqlarında əks etdirmişlər:

*Tilismi-gənc üçün min ismi-ə'zəm yad tutdun, tut!
Tilismi sındırıb, gənci töküüb, ismi untdun tut! [7, s.308]*

*İsmi-Əzəm Süleyman(ə) ilə gələr, qəm yemə,
Allah Əhrimənin tilsimlərini sındırar, qəm yemə [8, s.67].*

Beytlərdə İsmi-Əzəmin tilsiminin sındırılması mövzusunda toxunulur.

Hər iki şairin lirikasının ortaq mövzularından biri də hz. Əli və ona olan sevgiləridir. Belə ki, Füzuli kimi Şəhriyar da İslamın Şahi-Mərdanına şeir həsr etmişdir. Nümunələri izləsək, bu şeirlərdəki ortaq məqamları görə bilərik:

*Murad çatmağa səndən səvay ümidim yox,
Səninlə ancaq olur müşkül işlərim asan [7, s.306].*

*Möhtacam, zəncirlə bağlanmışam zindana, ya Əli(ə)
Əl tut, ey möhtaqlara əl tutan, ya Əli(ə) [8, s.36].*

Qeyd olunan nümunələrdə hz.Əliyə ümid qapısı kimi müraciət olunur, ondan yardım gözlənilir.

*Onun şəhadəti etmiş nübüvvəti təsdiq,
Onunla tapdı Məhəmməd şəriəti səhman [7, s.305].*

*İslam istiqamətində Əlinin(ə) Zülfüqarını gördün,
İndi ən uca sütunu gör dayağında Məhəmmədin(ə) [8, s.21].*

Bu nümunələrdə isə hz.Əlinin İslamdakı rolu öz əksini tapmışdır. Təhlilə gətirdiyimiz nümunələrə əsasən qeyd edə bilərik ki, Şəhriyar yaradıcılığı Füzulidən müxtəlif yönərdən bəhrələnmişdir.

Nəticə. İşin elmi yeniliyi müasir bucaqdan iki şairin yaradıcılığının motiv, mövzu, süjet, istilah və Şərq poetik sistemi, özəlliklə də təzmin çərçivəsində tədqiqindən ibarətdir.

İşin nəzəri əhəmiyyəti Füzuli nəzəri sisteminin Şəhriyar yaradıcılığında təzahür formalarının öyrənilməsidir. Məqalə, eyni zamanda, klassik ədəbiyyatın müasir ədəbiyyata sirayətini öyrənmək baxımından da praktik əhəmiyyət daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mir Cəlil. Xəlilov P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları (dərslük). Bakı, "Maarif", 1988.
2. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı, "Maarif", 1978.
3. Ustad Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Divani-türki. "Əlhuda"–"Sabah", 1993.
4. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. "Divani-türki" – Şair Məhəmməd Füzuli. Bakı, 1993.
5. Şıxıyeva S. Şəhriyarın "Divani-türki"sində irfani düşüncənin ifadəsi. Azərbaycan şərqşünaslığı № 2(6), 2011. Bakı, "Çap Evi".
6. Məhəmmədi M. Söz mülkünün Şəhriyarı "Məhəmmədhüseyn Şəhriyar: ədəbi təsir və əlaqələr" mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, "Çap Evi", 2011.
7. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri. IV c. Bakı, "Azərbaycan".
8. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Ecoprint", 2016.
9. Quliyeva M. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və islami dəyərlər baxımından (ARPY-da EIF). Bakı, "Elm və təhsil", 2016.
10. <http://gozelislam.com/peyg%C9%99mb%C9%99r-%C9%99f%C9%99ndimizin-s%C9%99fa%C9%99ti/>